

СОЦІАЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ

УДК 159.9:316.6

Бриль М.М.

МЕТАФОРИЧНІ АСОЦІАТИВНІ КАРТИ ЯК ІНСТРУМЕНТ У ПСИХОЛОГІЇ ПРОФЕСІЙНОГО ВИЗНАЧЕННЯ

Бриль М.М. Метафоричні асоціативні карти як інструмент у психології професійного визначення. У статті наведено результати теоретично-методологічного аналізу вивчення можливостей використання метафоричних асоціативних карт (МАК) як інструменту в психології професійного визначення. Такі карти створюються та впроваджуються в практичну роботу досить тривалий час й мають як переваги, так і недоліки. Однак, розроблення метафоричних асоціативних карт як профорієнтаційного психологічного інструменту може надати мотиваційний поштовх професіоналам для подальшого створення авторських технік, нових профорієнтаційних наборів, й у підсумку, безпосередньо для підлітків, стати ефективним проектувальним інструментом для оптимізації ними вибору професії в сучасних умовах.

Ключові слова: метафоричні асоціативні карти, професійний вибір, психологічний інструмент, професійне консультування, профорієнтаційна робота.

Брыль М.Н. Метафорические ассоциативные карты как инструмент в психологии профессионального определения. В статье приводятся результаты теоретико-методологического анализа изучения возможностей использования метафорических ассоциативных карт (МАК) как инструмента в психологии профессионального определения. Метафорические карты сегодня активно разрабатываются и внедряются в практику, но не сразу становятся известными широкому кругу специалистов. Создание наборов МАК как профорієнтаційного психологического инструмента может дать стимул професіоналам для дальнейшей разработки авторских техник, новых карт, и в итоге, непосредственно для подростков, стать эффективным проективным инструментом для оптимизации проблемы выбора профессии в современных условиях.

Ключевые слова: метафорические ассоциативные карты, профессиональный выбор, психологический инструмент, профессиональное консультирование, профорієнтаційная работа.

Постановка проблеми. За офіційними статистичними даними на 1 травня 2018 р. в Україні було зареєстровано 327 тис. безробітних. Серед таких не працевлаштованих людей достатньо високий відсоток тих, у кого є атестати та дипломи про закінчення закладів освіти за відповідними рівнями: середня (19%), професійна (35%) та вища (46%) [6]. Які ж причини втрати роботи? У нашій країні зазначають такі причини безробіття населення віком 15 – 70 років: звільнення з економічних причин (жінки – 25,3%, чоловіки – 20,7%), за власним бажанням та угодою сторін (жінки – 35,1%, чоловіки – 31,6%), у зв'язку з закінченням строку контракту або договору найму (жінки – 5,9%, чоловіки – 11,6%), сезонний характер роботи (жінки – 6,7%, чоловіки – 11,6%), виконання домашніх обов'язків (жінки – 4,4%, чоловіки – 2,4%), за станом здоров'я, (жінки – 1,1%, чоловіки – 2,3%), демобілізовані (чоловіки – 1,1%), не працевлаштовані після закінчення закладів освіти (жінки – 17,7%, чоловіки – 14,3%) [5]. Як бачимо з наведеної статистики, випускники шкіл та закладів вищої освіти складають досить значний відсоток безробітних людей у країні. Це є свідченням того, що традиційна система профорієнтаційної роботи не завжди якісно справляється зі своїми функціями. Від організації ефективного системного професійного консультування залежить «соціальний ефект» для зацікавлених сторін – суспільства, батьків, установ освіти та їх представників, роботодавців та безпосередньо самих молодих людей. Постає питання, яку ефективну технологію обрати для вирішення проблеми профорієнтаційного консультування та супроводження процесу «пошуку себе», вивчення власних особливостей, можливостей та обмежень. Сучасним практичним психологам досить складно визначити єдиний універсальний інструмент, який би допоміг скорегувати суперечливі погляди людей з розвитку професійних навичок у зручній формі, наприклад, як ненав'язливий засіб асоціювання та рефлексії. Дослідниця Л. Коростіль зазначає: «Нинішнє покоління учнів, яке народжене після 2000 року, – це перше повністю цифрове покоління. Їх називають «generation Z» або «покоління Z», «цифрові люди», бо вони пов'язані між собою за допомогою мережі Інтернет, You Tube, мобільних телефонів, SMS і MP3-плеєрів. Їх цінності знаходяться ще в процесі формування, але психологи вже зазначають тяжіння до індивідуалізму, самовпевненості і спрямованість до успіху» [3].

Отже, організація профорієнтаційної роботи з сучасними дітьми та молоддю потребує врахування цих особливостей та вироблення актуальних методик роботи з ними. Стає зрозумілим, що профорієнтаційний запит такої дитини треба супроводжувати з раннього віку й до прийняття рішення про професійне визначення. Але скоріш за все знайти єдиний методологічний засіб «раз та назавжди» абсолютно неможливо. Хоча в сучасному арсеналі психолого-педагогічних технологій є ефективний психологічний інструмент, який за своїм набором функцій може відповідати зазначеним вимогам.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останнім часом практичні психологи звернули увагу на можливості метафоричних асоціативних карт (МАК), які були розроблені для виконання профорієнтаційних запитів: «Компас вибору професії» О. Блінова, «Професії» О. Ураєва, «Мій вірний шлях» Н. Матруханової. Ці набори використовують у профорієнтаційному консультуванні та практиці як самостійні інструменти, так й у поєднанні з іншими картами МАК.

Загальновідомо, що МАК мають багатоаспектні функції. Це підтверджується тематикою останніх публікацій, присвячених опису досвіду роботи з МАК: застосування в роботі практичних психологів та психотерапевтів (Е. Казанцева, Г. Кац, Н. Милорадова, С. Морозовська, Е. Мухаматуліна, Г. Попова, А. Пушков, Л. Степанова), у роботі з дітьми, неповнолітніми та їх батьками (Т. Бородулькіна, О. Перевалова), у дослідженнях психологічного комфорту та соціальної відповідальності особистості (О. Канциренко, О. Ковальчук), у вивченні та корекції Я-концепції студентів (Г. Панфілова), як метод «психологічної хірургії» для роботи з військовослужбовцями (О. Блінов), на заняттях зі студентами як засіб формування креативності (В. Балюк). Особливої уваги заслуговують роботи Г. Попової та Н. Милорадової, присвячені МАК як явищу/інструменту в роботі практичних психологів, технологіям та алгоритмам їх створення.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Як показує наведена тематика робіт, використання карт не обмежується діагностично-терапевтичною функцією. Можливості карт як психологічного інструменту є набагато ширшими, оскільки МАК можуть виступати засобом формування знань, закріплення практичних навичок, виконувати об'єктивізацію особистої ситуації, що дуже важливо під час організації профорієнтаційної роботи з дітьми та підлітками.

Мета статті – розглянути метафоричні асоціативні карти як інструмент у психології професійного самовизначення.

Виклад основного матеріалу і результатів дослідження. Метафоричні асоціативні карти сьогодні є досить популярним інструментом у середовищі психологів різноманітних напрямів: їх активно вивчають учені, розробляють і застосовують практики. Завдяки своїм унікальним функціям серед спеціалістів вони відомі як психодіагностичні та психокорекційні, проєктивні, психотерапевтичні. Карти використовують для діагностики, корекції, розвитку, коучингу, навіть для проведення дозвілля серед різних вікових груп, у сімейному колі. В основу роботи з ними покладено ідею про те, що людина схильна наділяти різноманітні зображення та тексти особистісним змістом, працювати з їх усвідомленнями та трансформаціями. Асоціації, які виникають під час описування зображень на картах, а також розмірковування щодо них, виявляють стани, переживання, потреби, страхи, бажання, внутрішні конфлікти, допомагають визначити (вербалізувати, усвідомити) особистісні риси, життєві стратегії та цілі, сенс досвіду, актуалізувати внутрішні й зовнішні ресурси людини. Карти частіше за все називають асоціативними, хоча широко використовується термін «метафоричні», тому що основна психологічна сутність роботи з ними – робота з зоровою метафорою. Асоціативні – значить такі, які встановлюють «за асоціаціями» зв'язки між окремими подіями, фактами, предметами або явищами, що мають відбиток у свідомості та зафіксовані в пам'яті. Інколи карти порівнюють з «психологічним дзеркалом», яке показує стан та проблеми людини.

Як вже зазначалося, в МАК активно використовують метафору (грец. *μεταφορά* – перенесення) – один з основних тропів поетичного мислення; уживання слова, що позначає предмет (явище, дію, ознаку) для образної характеристики іншого об'єкта в чомусь подібного на першоджерело. Тобто, описаний у метафорі аспект порівняння є основним логічним способом пізнання зовнішнього світу. Порівняння стає засобом особливого пізнання: емоційного, образного, складного, розгорнутого, розгалуженого.

Метафора вже тривалий час привертає увагу фахівців своєю багатофункціональністю та багатоплановістю, універсальністю. Вона проявляється в риторичі, мові, у повсякденному житті – поведінці, діях. Наша звична концептуальна система, термінами якої ми думаємо й діємо, за своєю природою також є метафоричною [4].

Зацікавленість метафорою в психології виникає через її феноменальні можливості: вербалізацію суб'єктом образу об'єкта. Коли є необхідність розповісти про ідеальне, завжди виникає проблема як позначити й розкрити його зміст, тобто порівняти з чимось відомим і знайомим. Отже, в основі проблеми визначається суперечність: ідеальний об'єкт повинен бути матеріальним, щоб його можна було сприйняти, відбити у свідомості, однак він – це результат, відбиток психічних процесів. Аналогія як логічна операція (грец. *analogia* – відповідність, подібність) виходить за межу прямого порівняння. Аналогізування як форма мислення стає провідним під час вирішення завдань у науково-дослідній, конструкторсько-винахідницькій діяльності. Метафора викликає образні аналогії, уявлення, вона є засобом емоційного впливу – може викликати в адресата експресивний ефект, активізувати психічні процеси. Серед функцій метафори, які докладно описані в літературі, головними називають такі: засіб створення образності мови – троп, оцінювальна, емотивно-оцінювальна, номінативна, пізнавальна. Остання викликає особливий інтерес у роботі з МАК як із дидактичним інструментом. За допомогою цієї функції можна досягати ефективного вирішення пізнавальних завдань: формувати нові поняття, розкривати істотні властивості об'єктів, установлювати новий значеннєвий зміст знань. Метафора допомагає розумінню – встановленню зв'язку між новим, щойно відкритим, та уже відомим суб'єкту змістом. Конкретне використання знань виражається через порівняння, встановлення аналогій і протилежностей (подібності й відмінності) та перенесення. Ефект розуміння досягається тоді, коли суб'єкт може розрізнити наявні в об'єкта ознаки, які необхідно зрозуміти

та співвіднести з відомими йому ознаками-еталонами. Виявлення спільності в об'єктах, що порівнюються, істотної подібності, важливої для суб'єкта, і є моментом розуміння, актом метафоризації. Створення метафори тут виявляється «активно-активним» актом – виявлення спільних ознак у предметів, які в реальності не можна порівняти, самого акту називання та в сприйнятті метафори. Також метафоричність виступає як «пасивно-активний» акт в інтерпретації, яка потребує певного рівня знань та активності мислення суб'єкта, що сприймає метафору [14, с. 46]. Отже, на перший план виходить саме пізнавальна функція метафори, що тісно пов'язано в навчальному змісті з формуванням нових понять і широким концептуальним осягненням світу.

Існує безліч форм роботи та технік використання проєктивних карт. Психолог обирає з них ті чи інші в залежності від поставлених цілей. Спільним для всіх технік є те, що психолог ставить питання, які стосуються актуальної для клієнта теми, а останній шукає відповіді на них в зображенні, що випадково випадає йому з колоди або цілеспрямовано ним обирається. Поєднання зображення з написом, яке також можливо під час роботи двома способами роботи з картами, «вбиває двох зайців»: образ звертається до правої півкулі мозку, яка продукує асоціації на основі наочно-чуттєвих уявлень, напис апелює до лівої півкулі, яка працює зі смисловим і граматичним оформленням думки. Отже, карта стимулює консолідацію роботи обох півкуль головного мозку, що призводить до виникнення нових способів мислення щодо ситуації та появи рішення/інсайту. У роботі з метафоричними (проєктивними) картами людина відчуває осягання, відчуття прозоріння та знаходить самостійні відповіді на свої питання.

У світі існують наукові інститути, що розробляють методи роботи з проєкційними картами: німецький «ОН-інститут» (М. Егетмейер), ізраїльський «Nord Cards Center» (О. Аялон), з картами працюють Л. Тальпіс, Т. Зінкевич-Євстигнеєва, О. Копитін (Росія), У. Халкола (Фінляндія). Серед українських психологів роботу з МАК активно впроваджують Н. Борисова, Н. Вернікова, Н. Львова, Є. Морозовська, К. Мілютіна, О. Тараріна та інші. Загальні напрацювання авторами різних технік роботи з МАК можна активно використовувати в організації профорієнтаційного консультування.

У контексті зазначеної проблеми професійного вибору звернемо увагу на особливості понять «профконсультування» та «профінформація». Профконсультування – це практична допомога дитині у визначенні особливого сенсу професійної діяльності в майбутньому та вирішенні особистих питань, пов'язаних з побудовою майбутньої кар'єри. Професійне консультування проводиться як індивідуально, так і в групах. Профінформація – це процес формування уявлень щодо змісту діяльності в різних професіях (переважно, через рекламну інформацію про заклади освіти, а також ЗМІ та Інтернет-ресурси), інформування про форми та умови підготовки кадрів, специфічні вимоги, які висуваються перед людиною різними професіями та спеціальностями. Така інформація може включати дані про актуальне становище професій на ринку праці.

З розвитком сучасних технологій трансформуються профконсультативні та профінформаційні інструменти. Наприклад, віртуальний профорієнтаційний ресурс «НАВІГАТУМ» розробив платформу для послідовної профорієнтаційної роботи та допомоги дитині та її батькам у самовизначенні, на якій, згідно віку та відповідних для неї завдань, визначаються мета та допоміжні профорієнтаційні продукти, що розроблені авторами цієї профорієнтаційної програми [11]. Серед продуктів для дошкільного віку розробники пропонують використання ігрового середовища, що розвиває (казки та мультфільми про професійні галузі, професії). У середній школі до мультфільмів додаються дидактичні ігри, комікси, робочі зошити, методичні посібники, профорієнтаційні ігри, притчі, ініціативні тести та діагностики здібностей та особистісних якостей. Старша школа потребує більш усвідомленого ставлення та обмірковування професійної освіти, й тому тут з'являються інструменти, які формують звичку до глибокої саморефлексії за допомогою рекомендацій з адаптації до професій, відеофільми з проблем працевлаштування очима роботодавців та здобувачів, моделювання життєвих стратегій, тренінги. Тобто, важливою стає актуальна, значуща інформація, що передається змістовно та споживається самостійно в цікавій, ігровій формі.

Зрозуміло, що ефективність професійного вибору залежить від багатьох чинників. Серед них – об'єктивність ставлення людини до самої себе. З одного боку – у дітей та підлітків є цікавість до самопізнання, вибору професії та визначення майбутньої освітньої траєкторії, з іншого – методи, які були ефективними в останній час, не користуються в них значним попитом. Наприклад, результати до недавнього часу популярних профорієнтаційних тестів самі по собі сьогодні майже не дають підліткам можливість знайти відповіді на проблеми професійного самовизначення й тому не цікавлять їх як ефективний інструмент для визначення в професії.

Складність вибору професійного шляху більша частина підлітків пов'язують з цікавістю до багатьох наук та професій водночас, незнанням власних сильних та слабких сторін, недостатньою інформованістю щодо специфіки професій, страхом перед помилкою в виборі, невпевненістю у власних силах. Й тому технології, методики профорієнтаційної роботи, які застосовуються її різними операторами, потребують вдосконалення та розвитку з метою часткової заміни діагностики у формі тестів на психологічний супровід процесу пошуку себе випускником загальноосвітньої школи, усвідомлення ним власних суперечностей, можливостей та обмежень відповідно до часу, в якому він живе. Важливо також й те, що за сучасними статистичними даними вага самостійного професійного визначення старшокласниками досить висока: 71% з них спрямовані на самостійний професійний вибір, 21% обирають професію за порадою батьків, а 8% –

за рекомендаціями друзів та інших людей (дані, отримані Л. Сердюк) [10]. Тобто, відповідальність за пошук майбутньої сфери діяльності та вибір професії у юнацькому віці молода людина частіше бере на себе.

Світ інформації надає багато можливостей для використання технологій свідомого вибору професії. Сучасні технології виявлення здібностей та спрямувань, професійних інтересів досить різноманітні за своєю формою. До них відносяться:

- тестування або самотестування дітей за допомогою батьків або професіоналів (відомі профорієнтаційні методики: «Професійний тип особистості» Дж. Холланда, «Методика визначення основних мотивів вибору професії» О. Павлутенкової, методики «Мотиви праці», «Матриця вибору професії» Г. Резапкіної, восьмикутник С. Клімова тощо);

- анкетування спеціалістів та знайомство з їх рекомендаціями за результатами оброблення анкет [8];

- самопізнання за допомогою знайомства зі спеціальною профорієнтаційною інформацією, відео та друкованим контентом, пізнавальною профорієнтаційною літературою (наприклад, «Бесіди про самовизначення» для учнів школи [9], «Атлас нових професій. Каталог професій» [1; 12], науково-практична розробка «Професії майбутнього для України» [2]);

- користування профорієнтаційними сайтами у вільному доступі (наприклад, «Моя кар'єра»: <http://mycareer.org.ua/job-choice>; «Кар'єра. Вибір професії та пошук роботи»: <http://kariera.in.ua>; «Смартія»: <http://smartia.me>; «Освіта»: <http://www.osvita.org.ua>, «НАВИГАТУМ» <https://navigatum.ru>, Віртуальний кабінет з профорієнтації «Крок в майбутнє»: <https://sites.google.com>);

- користування відеоресурсами та самостійне проходження онлайн-курсів (наприклад, EDUGET – <https://www.eduget.com/uk/course/proforientatsiya>, Побудова кар'єри – <http://online.vum.org.ua/course/pobudova-kar-yery>);

- програвання в тренінгових групах профорієнтаційних ігор (наприклад, «Автопортрет», «Аукціон цінностей», «Співбесіда з професіоналом» тощо) [8];

- ведення особистісного профблокноту та/або профблокнотів разом з батьками (наприклад, «Шукаю професію. Профблокнот допомоги підліткам» М. Шмагіної);

- відвідування дітьми з 4 до 14 років інтерактивних містечок професій («Профіленд» тощо);

- ділові профорієнтаційні ігри, у тому числі комп'ютерні (наприклад, «Моя професія» М. Усачової, «Енциклопедія професій Кирила та Мефодія», «Я та професія. Арт-альбом для сімейного консультування» О. Васіної (А. Мартинес), «МОЯ КОМПАНІЯ. Монетизація» (розробники «НАВИГАТУМ»), трансформаційна гра О. Ураєва «Професії»);

- МАК – метафоричні асоціативні карти (наприклад, «Спектрокарти» (А. Копітин, У. Холкала), проєктивні казкові карти (Н. Оліфірович, Г. Малейчук); «Пути-дороги. Метафора життєвого пути» (Г. Кац) та інші).

Зупинимось докладніше на перевагах МАК з точки зору профорієнтаційної технології. Спеціалістам відомо велике розмаїття універсальних і спеціальних наборів МАК, за допомогою яких можна вирішувати найрізноманітніші запити. В їх застосуванні як профорієнтаційного інструменту проявляються такі психологічні функції [7; 14]:

- комунікативна (засіб сприйняття, перероблювання та передавання інформації як у міжособистісному, так і внутрішньо особистісному плані під час здійснення діалогу із самим собою та трансляції психічного матеріалу з неусвідомлюваного рівня на усвідомлюваний);

- заохочувальна (пов'язана з активізацією інтелекту та різних сенсорних систем, наприклад, аудіальної та візуальної);

- фокусує (пов'язана зі здатністю активізувати спогади під час зосередження уваги на певних об'єктах);

- об'єктивуюча (здатність переводити особистісні особливості людини в усвідомлення приналежності до певної групи, спільноти – професійної, культурної, відображаючи результати професійної ідентифікації);

- змістовна (визначення значущого матеріалу та його селекція); рефреймінгу (перезформування, зміна контексту або уявлення про ситуацію, проблему);

- деконструювальна (розширення палітри смислів, які можуть мати велику кількість інших значень), що спрямована на «звільнення» людини від сконструйованих значень, які заважають «внутрішньому світу»;

- експресивна та катарсична (створення творчого вербального продукту на основі МАК, вербальне та невербальне проявлення емоцій, яке може вести до емоційного очищення, як відбиття проєкції та її озвучування за допомогою вербальних і невербальних проявів почуттів);

- захисна (можна обрати карту, яка буде нести функцію «захисту» – талісман, оберег) або контейнерування (як «каналізації» утримування психічної енергії та дистанціювання, контролю над нею);

- ресурсна (активізація особистісних ресурсів на елементах малюнка – його частина, композиція загалом, позитивна ідея або вирішення проблемної ситуації виступає можливістю фіксації внутрішньої сили людини).

Зазначимо також, що в МАК є багато переваг із дидактичного та технологічного поглядів: вони створюють умови для безпеки, довіри та комфорту, саморозкриття, самовираження та ефективної

самопрезентації; можуть використовуватися в спільнотах із різною кількістю осіб, групах різноманітних спеціалізацій і різних за віком, дозволяють знизити захисні бар'єри психіки, отримати доступ до ресурсів підсвідомого, «вивести» глибинний матеріал на поверхню, дають можливість вирішити питання на символічному рівні, залучити несвідомі ресурси психіки, виступають засобом емоційної регуляції, активізують праву півкулю мозку, яка відповідає за інтуїтивне мислення, допомагають отримати різну інформацію та реалізувати діалог між внутрішнім і зовнішнім, стимулюють фантазію, творчу активність, вони зручні та доступні у використанні. За підрахунками спеціалістів, нараховуються понад 600 наборів метафоричних асоціативних карт, які практичні психологи використовують для роботи з різного роду запитами.

У роботі з профорієнтаційними запитами відомі такі набори: «Спектрокарти» (А. Копитин та У. Холкала), проєктивні казкові карти (Н. Оліфірович та Г. Малейчук), «Роботи» (Т. Ушакова), фотокарти «Переход» (Н. Огненко). Але, як показав наш аналіз, аналогів, інструментів у вигляді МАК, спеціалізованих під профорієнтаційні запити, дуже мало (за нашими даними – їх 3). Цим наборам можна дати характеристику з точки зору особливостей використання, а також переваг та недоліків, які можна визначити, працюючи з даним профорієнтаційним інструментом.

Набір «Компас вибору професії» О. Бінова може бути використаний: у школах для здійснення професійної орієнтації; у процесі психологічної та медико-психологічної реабілітації для вибору професійної діяльності; у центрах зайнятості населення; профорієнтаційних центрах. Може бути використаний в роботі з дітьми з 10 років. Включає 108 карт, інструкцію з прикладами технік, апробованих автором, 15 вправ, 17 порад для досягнення цілей в житті, 70 карток з діловими та особистісними якостями, а також 4 схеми-платформи для поглибленого вивчення психологічних особливостей особистості та їх відповідності обраній професії, детальну матрицю професій (за Г. Резапкіною). На картках представлено значну кількість існуючих професій, корисні «поради» для життя підлітка, значний перелік різних особистісних якостей та картки-платформи для психологічних досліджень особливостей людини, що можуть використовуватися під час профорієнтаційного консультування. Картки намальовані в зрозумілому дітям та підліткам «наївному» («дитячому») стилі кольоровими олівцями, що в цілому робить їх схожими на малюнки самих підлітків. До «слабких» сторін можна віднести те, що представлений на картках перелік професій виглядає трохи «застарілим», й тому деякі діти під час використання карт не можуть знайти професії, на яких вони б зосередили свою увагу, інколи не можуть назвати, яку професію вони бачать на малюнку (діти 10 – 11 років).

Набір «Професії» О. Ураєва дає можливість спрямувати роботу на діагностику професійної орієнтації особистості та допомогу у визначенні провідних якостей та умінь. Може бути використаний у роботі як з дітьми, так і з дорослими. Включає 60 зображень професійних сфер і 46 навичок, умінь та якостей, які відповідають різним професіям, інструкцію з вправами. У зображеннях набору представлена значна кількість професійних сфер, атрибутика та відповідний одяг професіоналів, є додаткові картки з якостями, навичками та вміннями. Особливо запам'ятовується яскравий стиль карт у вигляді графічних «іконок», що візуально нагадує дизайнерську інфографіку. У роботі використовуються картки з зображенням професій, картки з профорієнтаційними питаннями, прислів'ями та цитатами з темами професій, рисами характеру та описами здібностей. Відомо, що О. Ураєв також є розробником трансформаційної гри «Професії», яка стала кращою серед трансформаційних ігор Казахстану в 2018 р.

Набір «Мій вірний шлях» Н. Матруханової – це коучингова колода, яка призначена для діагностики ступеня задоволеності сферою діяльності, розкриття особистого призначення, визначення короткострокових і довгострокових цілей, опрацювання проблем професійного вигорання. Колода може бути застосована як для групової, так і для індивідуальної роботи. Вона складається з 133 карт та інструкції з вправами. Даний набір карт допомагає знайти короткий шлях до реалізації внутрішнього потенціалу, сприяє пошуку шляхів для розкриття потенційних талантів, що надані людині (багато карток з прикладами з життя великих людей, які знайшли своє призначення). Набір більш розрахований на дорослих людей, ніж на підлітків.

Е. Зеєр, як дослідник професійного становлення людини, вважає, що професійне самовизначення людини починається у віці 14 – 16 років, коли йде формування певних професійних намірів. У віці 16 – 17 років обирається варіант навчання, який орієнтований на своєрідне загальне професійне поле, а не на конкретну професію. «Переживання кризи, рефлексія своїх можливостей призводять до корекції професійних намірів, вносяться корективи в «Я-концепцію», яка вже в цьому віці сформувалася» [13, с. 232].

Ми спробували визначити критерії, за якими умовний універсальний «профорієнтаційний інструмент» – можливо, набір МАК – зміг би зацікавити сучасних молодих людей. Спочатку нами було проведено анкетування серед студентів 1 курсу Луганської державної академії культури і мистецтв (м. Київ). Юнаки та дівчата віком 17 – 18 років у кількості 20 осіб – студенти 1 курсу таких освітніх програм як музичне мистецтво, сценічне мистецтво (актор театру та кіно, хореографія) – визначили вимоги до «уявного» профорієнтаційного продукту, який би привернув їх увагу під час навчання в загальноосвітньому закладі. Аналіз відповідей дозволив узагальнити зазначені ними критерії в перелік, який ми співвіднесли з психологічними особливостями, характеристиками та вимогами до профорієнтаційного інструменту. Результати оформлено в табл. 1.

**Відповідність критеріїв експертів (студентів) психологічним характеристикам
«універсального» профорієнтаційного продукту**

Узагальнені критерії	Психологічні характеристики
Образний (яскравий, візуалізований, моделює «образ» професії, особистісно орієнтований).	Ідея «домінанти» – стійке збудження в головному мозку; влучає в проблему; працює як мультимодальна сенсорна стимуляція. Якоріння – процес встановлення зв'язку між внутрішньою реакцією, станом людини та зовнішнім стимулом (візуальним, аудіальним або кінетичним).
Викликає емоційне задоволення, ненав'язливий, мотивуючий до майбутніх дій.	Вплив почуттів , які спрямовують думки та поведінку.
Розширює кругозір (цікавий, пізнавальний, розкриває +/- профдіяльності, ризику, особливості, приклади «успішних історій» з життя інших, розширює уявлення про власний потенціал та допомагає проаналізувати здібності до професії).	Наративна практика (ідентичність людини конструюється у формі історій – наративів). Асоціативність (поєднання між подіями, фактами, предметами, явищами, що відбиваються у свідомості та фіксуються в пам'яті).
Розширює уявлення про ринок праці (теперішнє та майбутнє професії, її перспективи, можливість поєднання роботи та дозвілля як відображення стилю життя).	Механізми проєкції (викидування), інтроєкції (включення індивідом у свій внутрішній світ поглядів, мотивів, установок та ін., що сприймаються від інших людей, їх засвоєння), ідентифікація (ототожнення).
Враховує вікові особливості під час організації діяльності («віртуальність» користування, інтерактивну форму спілкування «питання – відповідь», самостійного використання).	Ознаки дітей «покоління Z»: нетерплячість, зосередження на короткострокових цілях (бажання реалізуються в Інтернеті відразу); залежність від Інтернету (соцмережі, інтернет-ігри, спілкування в чатах, месенджерах, ведення блогів); фрагментарність образного мислення (міні-новини, твіти, статуси соцмереж); швидко дорослішають; орієнтація на використання; цінують чесність, відкритість; віртуальний світ на першому плані; краще знання техніки, ніж людини; розумні виконавці (піддаються впливу); гіперактивні; аутичні; сенсорна депривація; експерименти з побудовою ідентичності.

Отже, МАК як зручний психологічний інструмент, у тому числі й профорієнтаційної роботи, допомагає в розвитку дитини/підлітка, розширює їх уявлення про самих себе та сприяє особистісному зростанню, розвиває творчі здібності, корегує відносини з оточенням та може впливати на майбутню професійну мотивацію при професійному використанні. Користування зручною та цікавою, образною та сучасною конкретною методикою для організації допомоги в професійному виборі підлітків привертає до неї увагу профорієнтаційних консультантів – практичних психологів.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Використання в сучасному освітньому просторі різноманітних технічних, технологічних, дидактичних можливостей інформаційно-комунікаційних технологій ставить завдання щодо ефективної організації вирішення профорієнтаційних завдань: дітям/підліткам пропонується допомога в управлінні їхньою профорієнтаційно-пізнавальною активністю, спрямовування її на саморозвиток і самореалізацію. Тому актуальним стає впровадження таких інструментів організації мислення та діяльності, які дозволяють усвідомлювати знання, виконувати операції аналізу, синтезу, порівняння, абстрагування, систематизування. Викладене вище дає підставу стверджувати – розробка та впровадження проєктів створення наборів профорієнтаційних метафоричних асоціативних карт є необхідним та зумовлено нагальними потребами часу, що ми будемо враховувати в наступних дослідженнях.

Список використаних джерел

1. Атлас новых профессий. Каталог профессий : вторая редакция / Авт. кол.: П. Лукша, К. Лукша, Д. Варламова, Д. Судаков, Д. Песков, Д. Коричин. – М. : Агентство стратегических инициатив ; Московский центр управления «Сколково», 2015. – 288 с.
2. Капченко Л. М. Професії майбутнього для України: наук.-практ. розробка / Капченко Л. М., Савченко Н. В., Літвінчук Л. Й., Грамм О. В. – К. : ППК ДСЗУ, 2017. – 47 с.
3. Коростіль Л. А. Покоління Z: пошук способів педагогічної взаємодії [Електронний ресурс] / Л. А. Коростіль // Народна освіта. Електронне наукове фахове видання. – Режим доступу : https://www.narodnaosvita.kiev.ua/?page_id=5229
4. Лакофф Дж. Лингвистические гештальты / Дж. Лакофф // Новое в зарубежной лингвистике. – 1981. – Вып. 10. – С. 350 – 368.

5. Мельник І. О. Сучасні тенденції формування ринку праці і зайнятості населення України [Електронний ресурс] / І. О. Мельник, О. В. Берднікова // Електронне наукове видання «Ефективна економіка». – 2018. – № 1. – Режим доступу : http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/1_2018/49.pdf
6. Попит та пропозиція на ринку праці у розрізі професій та видів діяльності [Електронний ресурс] // Матеріали Державної служби зайнятості (Центральний апарат) – виконавчої дирекції Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття. Аналітична та статистична інформація. – Режим доступу : <https://www.dcz.gov.ua/analytics/67>
7. Попова Г. В. Об алгоритме создания новых колод метафорических ассоциативных карт / Г. В. Попова, Н. Э. Милорадова // Научный журнал «Вестник по педагогике и психологии Южной Сибири». – 2016. – № 3. – С. 149 – 161.
8. Пряхников Н. С. Профорієнтація в школі: ігри, упрямнення, опросники (8 –11 класи) / Н. С. Пряхников. – М. : ВАКО, 2005. – 288 с.
9. Резапкіна Г. В. Бесіди о самоопределении. Книга для чтения учащихся 8 – 9 классов : учеб. пособие / Г. В. Резапкіна. – М. : образовательно-издательский центр «Академия», ОАО «Московские ученики», 2012. –112 с.
10. Сердюк Л. Психологічні особливості професійного самовизначення старшокласників / Л. Сердюк // Український науковий журнал «Освіта регіону». – 2011. – № 1. – С. 277.
11. Смирнов А. Профорієнтація без самоопределения – деньги на ветер [Электронный ресурс] / А. Смирнов. – Режим доступа : <https://newtonew.com/parenting/long-way-career-guidance>
12. Судаков Д. А. Атлас новых профессий: инструкция по применению. Методические рекомендации по применению Атласа новых профессий в ходе школьной профориентационной работы в средних и старших классах / Д. А. Судаков. – Обнинск : МАН «Интеллект будущего», 2016. – 40 с.
13. Філатова Н. В. Використання сучасних освітніх технологій в профорієнтаційній роботі загальноосвітнього навчального закладу / Н. В. Філатова // «Наука і освіта». – 2013. – № 1 – 2. – С. 231 – 236.
14. Шебанова В. И. Применение метафорических ассоциативных карт в коррекционной работе нарушений пищевого поведения (теория и практика). / В. И. Шебанова // Практична психологія та соціальна робота. – 2014. – № 6 (183). – С. 37 – 48.

Spysok vykorystanykh dzherel

1. Atlas novyh professij. Katalog professij : vtoraja redakcija / Avt. kol.: P. Luksha, K. Luksha, D. Varlamova, D. Sudakov, D. Peskov, D. Korichin. – М. : Agentstvo strategicheskikh iniciativ ; Moskovskij centr upravlenija «Skolkovo», 2015. – 288 s.
2. Kapchenko L. M. Profesii maibutnoho dlia Ukrainy: nauk.-prakt. rozrobka / Kapchenko L. M., Savchenko N. V., Litvinchuk L. Y., Hramm O. V. – К. : ІПК DZSU, 2017. – 47 s.
3. Korostil L. A. Pokolinnia Z: poshuk sposobiv pedahohichnoi vzaiemodii [Elektronnyi resurs] / L. A. Korostil // Narodna osvita. Elektronne naukove fakhove vydannia. – Rezhym dostupu : https://www.narodnaosvita.kiev.ua/?page_id=5229
4. Lakoff Dzh. Lingvisticheskie geshtal'ty / Dzh. Lakoff // Novoe v zarubezhnoj lingvistike. – 1981. – Vyp. 10. – S. 350 – 368.
5. Melnyk I. O. Suchasni tendentsii formuvannia rynku pratsi i zainiatosti naseleennia Ukrainy [Elektronnyi resurs] / I. O. Melnyk, O. V. Berdnikova // Elektronne naukove vydannia «Efektyvna ekonomika». – 2018. – № 1. – Rezhym dostupu : http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/1_2018/49.pdf
6. Popyt ta propozytisiia na rynku pratsi u rozrizi profesii ta vydiv diialnosti [Elektronnyi resurs] // Materialy Derzhavnoi sluzhby zaniatosti (Tsentralnyi aparat) – vykonavchoi dyrektsii Fondu zahalnooboviazkovoho derzhavnogo sotsialnogo strakhuvannia Ukrainy na vypadok bezrobittia. Analitychna ta statystychna informatsiia. – Rezhym dostupu : <https://www.dcz.gov.ua/analytics/67>
7. Popova G. V. Ob algoritme sozdaniia novyh kolod metaforicheskikh asociativnykh kart / G. V. Popova, N. Je. Miloradova // Nauchnyj zhurnal «Vestnik po pedagogike i psihologii Juzhnoj Sibiri». – 2016. – № 3. – S. 149 – 161.
8. Prjazhnikov N. S. Proforientacija v shkole: igry, uprazhnenija, oprosniki (8 –11 klassy) / N. S. Prjazhnikov. – М. : ВАКО, 2005. – 288 s.
9. Rezapkina G. V. Besedy o samoopredelenii. Kniga dlja chtenija uchashhihsja 8 – 9 klassov : ucheb. posobie / G. V. Rezapkina. – М. : obrazovatel'no-izdatel'skij centr «Akademija», ОАО «Московские ученики», 2012. –112 s.
10. Serdiuk L. Psykholohichni osoblyvosti profesiinoho samovyznachennia starshoklasnykiv / L. Serdiuk // Ukrainskyi naukovyi zhurnal «Osvita rehionu». – 2011. – № 1. – S. 277.
11. Smirnov A. Proforientacija bez samoopredelenija – den'gi na veter [Elektronnyj resurs] / A. Smirnov. – Rezhim dostupa : <https://newtonew.com/parenting/long-way-career-guidance>
12. Sudakov D. A. Atlas novyh professij: instrukcija po primeneniju. Metodicheskie rekomendacii po primeneniju Atlasa novyh professij v hode shkol'noj proforientacionnoj raboty v srednih i starshih klassah / D. A. Sudakov. – Obninsk : МАН «Интеллект budushhego», 2016. – 40 s.
13. Filatova N. V. Vykorystannia suchasnykh osvitnikh tekhnolohii v proforientatsiinii roboti zahalnoosvitnogo navchalnogo zakladu / N. V. Filatova // «Наука і освіта». – 2013. – № 1 – 2. – S. 231 – 236.
14. Shebanova V. I. Primenenie metaforicheskikh asociativnykh kart v korrekcionnoj rabote narushenij pishhevogo povedenija (teorija i praktika). / V. I. Shebanova // Praktichna psihologija ta social'na robota. – 2014. – № 6 (183). – С. 37 – 48.

Bryl, M.M. Metaphorical associative cards as an instrument of psychology of professional self-determination. The article presents the results of a theoretical and methodological analysis of the possibilities of metaphorical associative cards (MAC) as a tool in the psychology of professional self-determination. Systemic career counselling has a considerable impact on society, parents, education system, employers and young people. Psychologists have difficulties in finding a universal career counselling tool. Teenager career counselling should be based on teenagers' distinctive characteristics ("digital generation", "clip thinking") and the use of effective tools, which include group and individual work with metaphorical associative cards. Metaphorical associative cards is an effective psychological tool, which meets the modern requirements. The cards, although not widely known yet, are quite effective for career counselling due to their communicative, encouraging, focusing, objectivizing, meaningful, reformulating, reconstructive, expressive, cathartic, protective, container and resource functions. MAC as a career counselling tool have didactic and technological advantages, i.e. they create favourable conditions for promoting individuals'

safety, self-disclosure, emotional regulation, intuitive thinking, creativity, overcoming psychological complexes, using unconscious resources, as well as are quite easy to use. Creation MAC as a career counselling tool can stimulate professionals to develop new effective career counselling methods and techniques.

Key words: metaphorical associative cards, professional choice, psychological instrument, career counselling.

Відомості про автора

Бриль Марина Миколаївна, кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології Київського національного університету культури і мистецтв, директор Державного науково-методичного центру змісту культурно-мистецької освіти, м. Київ, Україна.

Bryl, Maryna M. PhD, Assoc. Prof., Kyiv National University of Culture and Arts, Director, State Scientific and Methodological Center for the Cultural and Art Education, Kyiv, Ukraine.

E-mail: mbryl73@gmail.com

УДК 316:159.9-053.2

Кабанцева А.В.

СОЦІАЛІЗАЦІЯ ДІТЕЙ З ЕМОЦІЙНИМИ ПОРУШЕННЯМИ

Кабанцева А.В. Соціалізація дітей з емоційними порушеннями. Основи соціалізації закладаються в дитинстві і залежать вони від сукупності різних факторів, зокрема – внутрішніх, тобто від стану фізичного і психічного здоров'я, та психологічного благополуччя в цілому. У статті наводяться результати досліджень емоційних порушень у сучасних дітей, які живуть в умовах соціально-економічної нестабільності. Детально розкрито наслідки впливу когнітивного дисонансу на процес адаптації. Запропоновано технологію соціалізації дітей з емоційними порушеннями у рамках системного підходу за чітко спланованою етапністю дій щодо корекції емоційних порушень, лікування, реабілітації наслідків. А також описано подальший супровід таких дітей. Реалізація даної технології функціонує через колаборацію педагогів, психологів, лікарів і батьків.

Ключові слова: страх війни; агресія; тривожність; колаборація дій психологів, педагогів, лікарів; соціально-економічна нестабільність.

Кабанцева А.В. Социализация детей с эмоциональными нарушениями. Основы социализации закладываются в детстве и зависят они от совокупности различных факторов, в частности – внутренних, то есть от состояния физического и психического здоровья, и психологического благополучия в целом. В статье приводятся результаты исследований эмоциональных нарушений современных детей, проживающих в условиях социально-экономической нестабильности. Детально описано влияние когнитивного диссонанса на процесс адаптации. Предложена технология социализации детей с эмоциональными нарушениями в рамках системного подхода по четко спланированной этапности действий относительно коррекции эмоциональных нарушений, лечения, реабилитации последствий. А также спланировано дальнейшее сопровождение таких детей. Реализация данной технологии работает через коллаборацию педагогов, психологов, врачей и родителей.

Ключевые слова: страх войны; агрессия; тревожность; коллаборация действий психологов, педагогов, врачей; социально-экономическая нестабильность.

Постановка проблеми. Проблемі дитячої соціалізації у наші часи приділяється багато уваги, бо соціалізація – це багатовимірний процес, що відбувається протягом усього життя людини і починається від самого її народження. Л.В. Виготський зазначав, що тільки з'явившись на світ, людина вже стає соціальною істотою, бо її оточує складний багатогранний соціальний світ, у якому особистість пізнає ціннісно-нормативні відносини, залучається до культури, засвоює мораль, правила поведінки в суспільстві. Тому основи соціалізації закладаються саме в дитинстві і залежать вони від сукупності різних факторів, зокрема – внутрішніх, тобто від стану фізичного і психічного здоров'я, і психологічного благополуччя в цілому. Наявність відхилень або вад призводить до певних негативних наслідків, а, отже, відображається і на соціалізації дитини.

Емоційні порушення у дитячому віці ускладнюють адаптацію дитини до навколишнього середовища, розвивають дисгармонію взаємодії з іншими людьми, і як наслідок, відбувається дезорганізація активного входження в систему соціальних відносин. Отже, діти з емоційними порушеннями потребують певної системи дій щодо організації процесу їх соціалізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню проблеми соціалізації присвячена велика кількість наукових робіт (Г. М. Андреева, Л.С. Виготський, Е. Еріксон, Дж. Клаузен, Ч. Кулі, Л. Колберг, Дж. Мид, Ж.Піаже, А.В.Мудрик, Н. Смелзер, П.А. Сорокін, З. Фрейд). Зокрема, людину у процесі соціалізації розглядають у рамках двох підходів: суб'єкт-об'єктного (пасивна позиція людини) і суб'єкт-суб'єктного (активна позиція людини).

Ґрунтуючись на суб'єкт-суб'єктному підході, соціалізація є входження людини в суспільство через процеси розвитку і самозміни в ході засвоєння і відтворення культури, що відбувається у взаємодії людини зі стихійними і цілеспрямованими умовами життя на всіх вікових етапах. Умови або фактори соціалізації